

שגיא אלבו וניוה גולן־גדיר, אליטות אסטרטגיות בישראל: חלוקת הכוח
בחברה הישראלית. ירושלים: כרמל, 2018, עמ' 192.

אליעזר בן־רפאל

ספרם של שגיא אלבו וניוה גולן־גדיר עוסק בחלוקת הכוח בחברה הישראלית ומתמקד בעוצמתן של שלוש אליטות מרכזיות: האליטה הפוליטית המרכזית, האליטה הצבאית והאליטה העסקית. הספר אינו מסתפק בתיאור עוצמתן של האליטות והפעלתן בחברה ועל החברה, הוא מתאר גם את היחסים ביניהן ואיך ועד כמה הן מדגימות את התאוריה הקלאסית של מילס (Mills, 1956). לפי מילס, שלוש האליטות האלו צברו כוח מכריע בחברה האמריקנית וביכולתן לנווט את החברה כרצונן באמצעות מניפולציות למיניהן. הן קשורות זו בזו בקשר הדוק וחברות למעשה לרובד חברתי המובחן מכלל החברה. חילוקי הדעות בין חבריהן אינם מהווים סיבות להיווצרותם של שסעים פנימיים, מאחר שהאינטרס המשותף והמרכזי שלהן הוא לשמור על מעמדם המורם מעם.

שגיא אלבו וניוה גולן־גדיר מבקשים ליישם גישה זו למציאות הישראלית. הם מזכירים במבוא לספרם שלוש עבודות שהציעו ניתוחים משלהן למעמד האליטות בחברה הישראלית. משלוש עבודות אלו (בן־רפאל ושטרנברג, 2007; עציוני־הלוי, 1993; שפירא, 1984), ספרם של המחברים קרוב לעבודתו המוקדמת של שפירא יותר מאשר לשתיים האחרות. כפי שמגדירים זאת המחברים, כוונת הספר להציג "מודל הממפה את קבוצות הכוח בעלות העוצמה וההשפעה הגדולה ביותר בשנים אלו על תהליכי קבלת ההחלטות בישראל" (עמ' 13). יש לראות בחיוב וכתרומה את עצם הניסיון הזה של הספר להציג תמונה כללית ומקיפה.

* פרופ' (אמריטוס) אליעזר בן־רפאל, החוג לסוציולוגיה ואתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב.

דואר אלקטרוני: elibenrafael@gmail.com

הספר מתחיל בסקירת הרקע ההיסטורי של הפוליטיקה הישראלית. הוא מציג דגם של אליטה ומפתח התייחסות מושגית לשלוש האליטות הללו, הפוליטית, הצבאית והעסקית, שהמחברים מכנים "אסטרטגיות". המחברים מצביעים על מוקדי כוח המאפשרים לכל אחת מהאליטות להיות גורם בעל עוצמה מכוונת כדינמיות של החיים החברתיים. בהמשך מוצג המערך המחקרי של העבודה המתבסס בעיקרו על חומרים שנאספו הן באמצעות ראיונות עם 35 מרואיינים והן ממקורות נוספים.

חוזקתו של הספר היא התמקדותו ביחסי הגומלין בין האליטות הללו ובתהליכי תלות המתקיימים ביניהן. מעבר לכך, הספר מציג משפטים אנליטיים משמעותיים שלא תמיד מאשרים את מה שהיה בחזקת "אמת רווחת" באשר ליחסי הכוחות בחברה. עם זאת, אמיתות אלו על מקומן של האליטות בחברה הן ניסוחים חדשים בעבור מי שקרוב לנושאים הנדונים. בסך הכול, הספר מתאר חברה שבה האליטות משחקות תפקידים כבדי משקל. על בסיס זה מבקשים המחברים להגדיר את החברה הישראלית כ"חברה אליטיסטית". אולם בנקודה זו יש מקום להציג הסתייגות: המושג "חברה אליטיסטית" מתייחס לחברה בכללותה, חברה הרואה עצמה אליטיסטית באופן כוללני, ומובן זה איננו מה שהמחברים מבקשים לטעון. כוונתם של המחברים היא שהחברה בישראל נתונה להכוונה ולשליטה בידי אליטות, ועל-פי הדוגלים במודל של אליטות הכוח – כך גם רוב החברות בעולם. מכל מקום, המושג "חברה אליטיסטית" אינו כה מתאים לישראל ואף לא לחברות רבות אחרות. מאז ומתמיד היו בישראל קבוצות שפעלו ומחו מחוץ לאותן אליטות, והעלו דרישות "מלמטה", ולא אחת אף השפיעו על מנהיגים ועל גורמי כוח למיניהם והוכיחו שגם לכוח "מלמעלה" יש גבולות, בייחוד במשטר דמוקרטי.

זאת ועוד, קשה לומר שבתוך כל אחת מן האליטות הללו יש תמיד הבנה אחידה של המציאות החברתית וכי הן פועלות תמיד כמקשה אחת. לא כל שכן כשמדובר באליטות ככלל, וזאת על אף הקרבה החברתית העשויה להתקיים בין חברי האליטות עצמם. קביעה זו מובנת מאליה במישור הפוליטי, שבו הקונפליקט וההתמודדות הם "שם המשחק". אולם גם כשמדובר באליטה הצבאית, אין לפסוח על המקרים הרבים, שהציבור עד להם, שלעתים באים בהם לידי ביטוי מאבקים פנימיים על קידומים ועל הזדמנויות לקואופטציה של אנשי צבא בכירים אל תוך המערכת הפוליטית. כמו כן, באשר לאליטה העסקית, אפשר להצביע בקלות על מהותה ההטרורגנית מאוד. בעולם העסקים הישראלי ידועים מעגלים שונים לפי מוצא, ותק והימצאות, כגון אנשים מחוץ לארץ שהשתקעו בישראל או מנהלים עסקים בישראל מבחוץ, צאצאיהם של אנשי עסקים מהעליות הגרמנית והפולנית משנות ה-30 (שכוננו "העלייה הבורגנית"), עולים מעיראק שהיו בעבר אנשי עסקים ושוורדי השואה שמצאו כאן רקע מתאים לפיתוח מהיר של עסקים. למעגלים אלו התווספו ילידי הארץ, "צברים", שנכנסו לעסקים דרך עיסוקים פרופסיונליים, כגון עורכי דין ומהנדסים. כל אלו מסייגים את התוקף של התמונה הכללית המובאת בספר על אודות אליטות הכוח בישראל.

עניין נוסף שראוי להאיר הוא הטיפול החלקי מאוד של המחברים בנסיבות המסבירות היבטים חשובים ביותר של מבנה הכוח בישראל. הכוונה היא למאפיינים כגון שטחה הקטן של המדינה וגודל אוכלוסייתה. על כך נאמר פעם באירוניה שלשטח כזה ולגודל אוכלוסייה כזה, די בארצות הברית בשריף אחד כדי לשמור על הסדר. מעבר לגוומה הזאת, האופיינית לעתים לעמיתנו שמעבר לאוקיינוס, יש ממש באמירה הזאת. אם להוסיף לכך את מצב הביטחון – ותהיה הפרשנות לסיבות המצב אשר תהיה – ברור שיש כאן גורם בעל משמעות מכרעת הפועל לטובת ריכוזיות של עוצמה.

לעומת זאת, יש לציין הבחנה נוספת שהמחברים עושים בהדגישם את הממד האידאולוגי הנותן לגיטימציה להשפעתה של כל אחת מאליטות הכוח בישראל: האידאולוגיה הלאומית – הציונות – תומכת בעוצמת האליטה הפוליטית, והתפיסה הביטחונית, הנגזרת מן המצב הביטחוני, תומכת בעוצמת האליטה הצבאית. התפיסה הליברלית, לעומתן, מעניקה אישור למעמד האליטה העסקית.

עוד יש להוסיף כי חבל שהמחברים לא נתנו את הדעת בצורה ממצה לכך שלצד העוצמה בפועל של כל אחת מן האליטות, כל אחת מהן נתונה גם לאי־יציבות הנגזרת מן האפשרות לאמץ דפוסי גישה מתאימים ולהשתלב בה מן החוץ. אל האליטה הפוליטית מצטרפים בלי הרף – או לפחות לקראת כל מערכת בחירות – מועמדים מקבוצות חדשות. דפוסי הגישה האפשריים לאליטה הפוליטית הם פעילות בארגונים פוליטיים למיניהם, כגון תנועות נוער, ארגוני סטודנטים, שדולה של נשים ומפלגות חדשות הקמות סביב מנהיג ידוע שפרש ממפלגת אָם. בכל כנסת יש כמה עשרות דמויות חדשות, ואנשים חסרי ניסיון קודם אף עשויים להימצא בממשלה, בוועדות הכנסת או בגופים פרלמנטריים אחרים. באשר לצבא, הוא בנוי על תחלופה ממוסדת ועל קידומם של חיילים בעלי הישגים מקרב המתגייסים החדשים מכל רובדי החברה ברוב המגזרים. באשר לאליטה העסקית, כפי שכבר צוין, מקורותיה כה מגוונים, עד שקשה לדבר על "מעמד" אחד בהקשר אליה – אף שבהקשרים לא מעטים יש לאילי ההון, ל"טייקונים", גם אינטרסים משותפים נגד מוסדות השלטון הפוליטי.

כל אותן תופעות, יש בהן כדי לערער על התוקף של תפיסת המושג "אליטת הכוח" שבה דוגלים המחברים. עם זאת, צודקים הם בהדגישם את יחסי הגומלין המתקיימים בין חברי אליטות שונות בהקשרים אלו ואחרים. מבחינה זאת, יש בספר שלפנינו תרומה למחקר האליטות בישראל. אלא שגם כאן יש מקום להציע הסתייגות, משום שאפשר לקרוא בין השורות מעין הנחה בסגנון מרקסיסטי שאינה זוכה לתיקוף של עובדות. מדובר בטענת המחברים שככלל, המניע של חברי האליטות השונות הוא בראש ובראשונה האינטרסים המוחשיים החומריים שלהם. במקומות רבים בספר מופיעה ההנחה הזאת אף שאין דיון מפורט ומהותי שיבסס אותה. אין כמוכן לשלול שאינטרסים הם מניע מרכזי בכל התנהגות אנושית, בין אם מדובר בחבר אליטה או במישהו אחר. אך הצגת החשיבות של אינטרסים כ"כלל ברזל" המסביר כל צעד של האליטה, יש בה ולו מראש בסוגים אחרים של מניעים, ובראש ובראשונה במוטיבציה התרבותית,

הדתית והאידיאולוגית. והדבר חוֹרָה בייחוד כאשר מדובר באליטה החשובה ביותר מן השלוש, האליטה הפוליטית. דומה שאין הרבה מדינות בעולם שיש בהן כל כך הרבה קונפליקטים פוליטיים המעוגנים בגישות אידיאולוגיות ותרבותיות כמו בישראל. מוקדי הקונפליקט הרבים מונים בין היתר קבוצות כגון החרדים, המתנחלים, חוגים מקרב המזרחים, השדולה הפמיניסטית, הקהילה ההומו־לסבית ועוד כהנה וכהנה – וכל אלה בלי לספור עדיין את חלק הציבור הנוטה להגדיר את עצמו כפוסט־ציוני. אלו הן דוגמאות לגורמי תסיסה ולגיבוש של תנועות מחאה, ומה שרלוונטי מאוד לדיון על מבנה הכוח בישראל – לגיוס פוליטי, העשוי להגיע עד לרמות הגבוהות ביותר. כל אלו אינם כופרים בקיומן של אליטות כוח בישראל, אך באותה נשימה מצביעים על מגבלות הכוח שלהן.

מקורות

בן־רפאל, א' ושטרנברג, י' (עורכים). (2007). אליטות חדשות בישראל. ירושלים: מוסד ביאליק.

עציוני־הלוי, ח' (1993). קשר האליטות והדמוקרטיה בישראל. תל אביב: ספריית הפועלים.

שפירא, י' (1984). עילית ללא ממשכים: דורות מנהיגים בחברה הישראלית. תל אביב: ספריית הפועלים.

Mills, C. W. (1956). *The power elite*. New York, NY: Oxford University Press.